
KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

EGY ÚJ PAČIĆ-MŰ

Ki volt az a Jovan Pačić, akinek mai kiadványbemutatónkon* az akvarelljeit láthatjuk? Csak kevés értelmiségi felel erre a kérdésre úgy, hogy ő a XIX. század első felének kiváló költője, aki Baján született 1771-ben, és Budán halt meg 1849-ben. A többség nem válaszol. De még azok közül is, akik hallottak Pačićről, kevesen tudják, hogy egyúttal a szerb festészet egyik első akvarellistája is volt, és csak ketten-hárman látták a mappáit a budapesti Országos Széchényi Könyvtár kéziratárájában. Éppen ezért a most megjelent kiadványnak nagy a jelentősége. A szerb kultúrában tudatosítja Pačić jelentőségét, méghozzá azt, hogy a szellemiség történetének áttekintésekor megkerülhetetlen a műve. Emellett Jovan Pačić munkássága két szomszédos nép, a szerb és a magyar kultúrájának kapcsolattörténetében is jelentős állomás.

Életéről még ma sem tudunk mindent. Fiatalon, a napóleoni háborúk rokkantjaként helyezték nyugállományba mint lovas kapitányt. Magányosan élt, titkolta szellemi kalandjait, meg persze a más jellegűeket, a Don Juan-iakat is. Arról azonban nincs tudomásunk, hol tartózkodott, mielőtt Budán az Aranyzarvashoz címzett vendéglő épületében letelepedett. Ötvenhat éves volt, amikor a nyilvánosság először tudomást szerzett róla: 1827-ben jelentette meg első kötetét, egy verseskötet (Sočinjenija pesmoslovska Joana Pačića), háromszázhatvan nagyformátumú oldalon 11 000 sort. Ezután még 1849-ben bekövetkezett haláláig ötven-egynéhány verset tesz közzé ma is nehezen hozzáférhető lapokban és folyóiratokban. Hatalmas kézirat hagyatékának legnagyobb része elveszett, és csak néhány bukkan fel értékes alkotásként a feledés mélyéről: a most bemutatásra kerülő sorozata mellett egy másik mappája, valamint daloskönyve, népi gyűjtésekkel, műfordításokkal és eredeti verseivel.

A maga korában minden bizonnyal ismerhették Pačićot. Nehéz is lett volna szem elől téveszteni egy olyan terjedelmes kötetet, mint amilyen az övé volt, különösen abban a korban, amikor az évente megjelent szerb kötetek mennyiségét kétjegyű számmal lehetett kifejezni, meglehetősen kevés könyv látott ugyanis akkoriban napvilágot. Ámde írásos formában senki sem mondta el a kiadványról a véleményét, se dicséret, se

*Elhangzott 1991. június 3-án a budapesti jugoszláv követségen, majd június 20-án az újvidéki Matice srpska antikváriumában megtartott könyvbemutatón

elmarasztalás nem jelent meg róla. Mintha sem terjedelmével, sem tartalmával nem tudtak volna megbirkózni a kortársak.

Az egyetlen, aki ismerté akarta tenni Pačić nevét, a szentendreai Jakov Ignjatović volt, maga is idős mestere nyomdokain haladt, s Pačić halála után tíz évvel elragadtatással írt róla. Mindhiába. Pačić neve „a szerb művelt réteg közönyébe” ütközött, ahogyan Ignjatović mondaná. Miért nem volt vonzó kortársai számára Jovan Pačić költésze? Erre a kérdésre nehéz választ találni, az azonban bizonyos, hogy Pačić munkái mások voltak, mint amit megszokhattak, amivel addig találkozhattak. Ezenkívül ez a másság nem a nemzeti romantika szellemében jutott kifejezésre, amely hamarosan, Vuk Karadžić elképzelései nyomán, az egész szerb kultúrát meghatározta. De Pačić nem követte az őt megelőző klasszicista apológétát, Lukijan Mušickit és körét sem. Branko Radičević pedig, az új népi kultúra vezéregyénisége, akinek az 1847-ben megjelent kötete egyúttal a Vuk Karadžić-i eszmék felülkerekedését is jelezte, nem benne találta meg elődjét. A szerb irodalom e két áramával nem voltak kapcsolatai, s úgy tűnik, sokkal inkább magányos művész volt, mint amennyire kötődött korának irodalmi folyamataihoz. Pačić sok nyelvet és kultúrát ismert, s a kis szerb irodalom helyett általában az irodalmat választotta. Alkotásaiban antik elemekre bukkanhatunk (Szapphó), de felismerhetjük a Petrarca, Giovanni Della Casa, Jacopo Sannazaro), a XVIII. századi francia kifinomult szalonköltészet, a német preromantika és romantika (Goethe, August Gottlieb Meissner, Carl Frantz), a korai orosz romantika (Zsukovszkij), a szlovák pánszlavizmus és felvilágosodás (Ján Kollár, Ján Holly) nyomait is, de különösen a századforduló magyar irodalmának (Csokonai, Berzsenyi, Vitkovics) a hatását, amelyek arra ösztönözték, hogy az irodalom egyetemességét tartsa szem előtt, hogy megszabadítsa lokális jellegétől. Természetesen a nemzethez tartozás tudatát is megőrizve, s azt sem felejtve el, hogy az irodalom, univerzalitása ellenére is, tartalmazza környezetének sajátosságait.

Csodák csodájára a XIX. század második felének olvasóközönsége, amely egyébként igen kedvelte a romantikus egzaltációt, nem fedezte fel még Pačić erotikáját sem. Minden bizonnyal azért, mert verseiben a szerelem és a hazaszeretet nem ötvöződik. A hazaszeretet nem a szerelmi érzések függvényeként nyer kifejezést, hanem mindkettő önmagában szólal meg költészetében. Pačić az idők folyamán, ha lehet, még nagyobb feledésbe merült. A halála utáni száz évben mindössze egy verse jelent meg, egy cikket írtak róla, egy lexikonszócikk foglalkozott vele, s az irodalomtörténeti szakmunkákban megtalálható utalások száma is csupán tíz-egynéhányra tehető.

A Pačić-recepcióban azonban 1953-ban hirtelen fordulat állt be. Mladen Leskovac felfedezésszámba menő gyűjteményébe (*Antologija starije srpske poezije*) hét Pačić-verse-t vett fel, s a szerb irodalom 1847-ig tartó periódusának egyik legjelentősebb költőjévé avatta. A könyv második kiadásában már tizenkét verse szerepel, a harmadikban pedig még többre értékeli a költőt Mladen Leskovac, amikor kifejti: „Úgy gondolom, hogy még így is alig-alig került arra a helyre, amely ha nem is költészetünk fejlődésében, irodalmunk történetében azonban minden bizonnyal megilleti; különös és ritka jelenség volt: karnyújtásnyira volt tőle az igazi költészet, ám hogy a műve mégis visszhangtalan maradt, fájó és elfeledett emberi és művészi drámát idéz elénk. S ez jövátetetlen.” Úgy tűnik azonban, hogy mégsem lett véglegesen megváltoztathatatlan a Pačićhoz való viszonyulás. Mladen Leskovac tanulmányai másokat is kutatásra ösztönöztek. Sorra jelennek meg a Pačićyal foglalkozó szakmunkák, a felfedezések, Póth

István (Pesmarica) és Stojan Vujičić (akvarellék, 1961) tollából, s meg kell említeni többek között Maja Kleut bibliográfiáját (1974) és Svetozar Petrović útmutató tanulmányait is (1975, 1976). Amit a túlságosan óvatos Mladen Leskovac nem akart határozottan állítani, elődeinek kutatási eredményeit és a saját vizsgálatainak végkicsengését összegezve Svetozar Petrović mondta ki: „Pačić valószínűleg a legjobb költőnk a tizenkilencedik század első évtizedeiben.” Pačić jelentősége az új olvasatok nyomán egyre nagyobb lett, ám még mindig nem került elő teljes életműve, nincs teljességében feltárva. Költészetét leginkább Petrarca-követőnek nevezik, de illették már a manierista, a barokk, a klasszicista, a rokokó, a biedermeier jelzővel is. Mivel nem lehet eldönteni, melyik van túlsúlyban, előszeretettel alkalmazzák a preromantika átfogóbb terminusát, amely valójában csak időt jelölő fogalom, s nem stílusformációt takar. Irodalomtörténeti és a művészettörténeti szempontból Pačić még mindig: *in statu nascendi*.

Jovan Pačić nemcsak költő volt. Különleges nyelvérzékkel rendelkezett, tucatnyi nyelven beszélt, s ez a képessége rendkívüli intellektusáról tanúskodik. Hadtudományokkal is foglalkozott, valamint matematikával, statisztikával, földrajzzal és történelemmel. Mindemellett kifejezett érdeklődést tanúsított a néprajz iránt is. Ebből ered a népköltészet iránti vonzalma mellett az is, hogy szerb népdalokat fordított németre. Hasonló érdeklődés fűthette, amikor megjelentette Ján Kollárral együtt írt, eddig még kellőképpen nem tanulmányozott második könyvét (*Imeslov ili Rečnik lični imena razni naroda slovenski*, 1828). S az sem lehet kérdéses, hogy a most bemutatásra kerülő kiadványban szereplő akvarelljei, valamint a másik mappájában található munkák, az egykori Moson megyei Köpcsény népviseletét ábrázolóik is etnográfusi hajlamairól árulkodnak. Nemcsak a munkák témája bizonyítja ezt, hanem kétségkívül erre utal a részletek pontos ábrázolása is. Ám a néprajzi érdeklődés önmagában nem lett volna elegendő ahhoz, hogy festéssel foglalkozzon. Pačićot a képzőművészet, különösen az akvarell vonzotta. Az első szerb akvarellisták egyike volt. Sok tájképet festett, amelyek elvesztek, reméljük, nem mindörökre, meglehet, hogy néhányat a magyarországi galériák raktárai rejtnek, ami talán érthető is, hiszen nem írta alá a képeit, ezeket sem, amelyeket most a nagyközönség is megismerhet. Talán akad majd egyszer vállalkozó kedvű custos, akinek sikerül azonosítania az akvarelljeit, és e két sorozatának háttérét megfigyelve az ismeretlenekről megállapítania Pačić szerzőségét. Ezeknek az akvarelleknek a tudományos feldolgozása egyébként még várat magára. Képzőművészeti szempontból máig sem értékelték őket senki. Tartózkodó ítéletet mondott róluk ugyan Mladen Leskovac, Stojan Vujičić és Ivanka Udovički, ők azonban elsősorban irodalomtörténészek. A legtöbb, képzőművészetet érintő megállapítása Stojan Vujičićnak volt, aki a leginkább jártas ezekben a kérdésekben. Szerinte Pačić „meglehetősen középserű akvarellista”, akinek a munkái „figurális tekintetében nem hibátlanak”, ábrázolásmódja pedig „hüvös és hiányoznak belőlük az érzelmek”. Kételkedem Stojan Vujičić utóbbi megállapításában. Természetesen nem vitatom el, hogy Pačićnak elsősorban dokumentarista szándékai lehettek festés közben, azonban munkái néha a zsánerképekhez közelítenek, s ekkor érzelmmel telítődnek. Figyeljük csak meg, hogy a nyolcadik számú akvarellen a bunyevác legény milyen nagy figyelemmel, izgalommal hallgatja a dudást. De a magyar parasztembereket ábrázoló, tizenegyedik lapon is felindultságot láthatunk: Pačić éppen civakodás közben festette meg őket. A tizenötödik képen látható két férfi viszont szinte falja a tekintetével a fiatal lánykát. Ilyen tekintetben a legérdekesebb a huszonkettedik lap: egy fiatal szolgálólány áll az idős asszonyság

és a fiatalúr előtt. Nyilvánvaló, hogy a fiatalok között erotikus vonzalom vibrál, a férfi tekintete meglehetősen mohó, a lány idomai, érzéki ajka és bátor pillantása, amellyel egyenesen a fiatalember szemébe néz, igencsak kihívó.

Emellett van még egy lehetőség arra, hogy Pačićot képzőművészként rehabilitáljuk: az akvarellek kolorításának a megfigyelésével oszthatjuk el a középszerűség vádját. Erre most nyílnak igazán lehetőségek, hiszen ez ideig csak munkáinak fekete-fehér reprodukcióit ismerhettük. Úgy tűnik nekem, laikusnak, hogy Pačić kiváló kolorista volt. Természetesen dokumentarista szándékának megfelelően alkalmazkodnia kellett a népviseleteken látott színekhez, ám azokkal igen gyakran az öltözékek textúráját is érzékeltetni tudta, az árnyalatok segítségével pedig az anyag esését, redőit, gyűrődéseit, kopottságát is megmutatja. A dokumentálás kötöttségeitől akkor szabadul meg Pačić, amikor a háttérbe tájelemeket csempész, színhasználati szabadsága akkor jut igazán érvényre. A nyolcadik képen például a táj dominál: a ledőlő fű és a fa a kép mélyén rutinos alkotóról árulkodik, de felfedezhetünk rajta egy sor kiváló valót is.

A ma bemutatott kiadvány jelentős állomása Pačić művelődéstörténeti újjászületésének, főnixként való feltámadásának, mert újra bekerül a köztudatba. Jelentős szerb író volt, aki sok versét magyar nyelven írta, s aki nemcsak szerbhorvátra fordított kiválóan, hanem szerbhorvátból is, mint ahogy magyarra és magyarból is ültetett át műveket, akinek a képzőművészeti munkái szerb akvarellistaként is közel állnak a magyar művészet tematikájához. Szimbolikus jelentése van, hogy Jovan Pačić *Bácskai népöltözékek/Nošnje iz Bačke* című mappája két változatban, szerbhorvát és magyar nyelven két kiadó, a Forum és a Matica srpska közös vállalkozásaként látott napvilágot. Mert Pačić, bármennyire is szerb volt, műve sok mindenben a magyar kultúrának is a része. Azok közé a kivételes egyéniségek közé tartozott, akik e két szomszédos nép civilizációs áramlatait a művükkel kötötték össze.

TOLDI Éva fordítása

Božidar KOVAČEK

AZ IDŐ KALANDJA

Herceg János: *Nyúló idő*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991

Több mint hat évtizedes írói munkássága során Herceg János az irodalmi mindenesszerepét töltötte be, az utóbbi néhány évben pedig kétségtelenül a memoár a fő műfaja. Az eddig kötetben nem publikált, visszaemlékező esszéit tartalmazó, *Nyúló idő* című kötetének, azt hiszem, a címbe foglalt idő a főhőse. Több szempontból is. Ezek az esszék ugyanis újra és újra felidéznek Herceg egykori pályatársait és velük együtt az emlékező korábbi szövegeit is, így hatvan évet fognak át az írások, s elénk rajzolják az író irodalom- és világszemléletének alakulását is.

Említhetnénk például Kassák- vagy Csáth-esszéjét. Első Kassák-tanulmánya, amely valóságos pamfletté kerekedett (a Kalangyában tette közzé 1935-ben), fontos dokumentuma lett irodalomszemléletének és jelentős állomása a világnézet alakulásának is. Az ifjú Herceg János, aki ekkor még nem tudott szabadulni a „cselekvő irodalom” kényszerképzetétől, rátamad Kassákra, azzal vádolva, hogy nem elég forradalmi, az